

isarc
INTERNATIONAL SCIENCE AND
ART RESEARCH CENTER

2. INTERNATIONAL MEDITERRANEAN SCIENTIFIC RESEARCH AND INNOVATION CONGRESS

EDITORS:

Prof. Dr. Mustafa Onur ALADAĞ
Major Gheorghe GIURGIU

30- 31 JULY 2022 / K.K.T.C.

DATE OF SUBMIT LAST SUMMARY: 25 JULY 2022

CONGRESS BOOK

<https://www.isarconference.org/>

CONGRESS ID

CONGRESS TITLE
2. INTERNATIONAL MEDITERRANEAN
SCIENTIFIC RESEARCH
AND INNOVATION CONGRESS
DATE AND PLACE

30-31 JULY 2022 KKTC-GİRNE, ONLINE PRESENTATIONS

ORGANIZATION

ISARC

INTERNATIONAL SCIENCE AND ART RESEARCH CENTER

GENERAL COORDINATOR

Yasemin AĞAOĞLU

COORDINATOR

Gamze KÖYMEN

EDITORS

Prof. Dr. Mustafa Onur ALADAĞ

Major Gheorghe GIURGIU

HONORARY PRESIDENT

Erhan ÖZERDEN

NTL TRAVEL

ORGANIZING COMMITTEE

Prof. Dr. Sevi ÖZ

Doç. Dr. Aliye AKIN

Doç. Dr. Neslihan ŞAHİN

Doç. Dr. Nizamülmülk GÜNEŞ

Doç. Dr. Reyhan DADAŞOVA

Dr. Aykan ÇOŞKUN

Dr. Bahar ALTUNOK

Dr. Gizem Hediye EREN

Dr. Merve BULDAÇ

Dr. Nevim TÜZÜN

İbrahim KAYA

PARTICIPATING COUNTRIES

Algeria/Australia/Azerbaijan/Canada/China/Ethiopia/Fransa/Georgia/ India/Indonesia/Iran/Kazakhstan

Lithuania/Moldova/Morocco/Nigeria/Pakistan/Palestine/Romania/Russia/Vietnam

Copyright © 2022 by iksad publishing house

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or transmitted in any form or by any means, including photocopying, recording or other electronic or mechanical methods, without the prior written permission of the publisher, except in the case of brief quotations embodied in critical reviews and certain other non-commercial uses permitted by copyright law. Institution of Economic Development and Social

Researches Publications®

(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)

TURKEY TR: +90 342 606 06 75

USA: +1 631 685 0 853

E mail: iksadyayinevi@gmail.com

www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.

Iksad Publications – 2022©

ISBN: 978-625-8323-98-6

Cover Design: İbrahim KAYA

August / 2022

Ankara / Türkiye

Size = 21x29,7 cm

SCIENCE AND ADVISORY COMMITTEE

Prof. Dr. Ali AKİL	Saiyed Parul University
Prof. Dr. Erdin BOZKURT	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Hazim Abd Mohammed ALJEWAREE	Alkitab University
Prof. Dr. Hulusi DOĞAN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Gülçin YAHYA KAÇAR	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Hülya ÇİÇEK	Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Fedai ÇAVUŞ	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Prof. Dr. Mukadder MOLLAOĞLU	Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan ZEYBEK	Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman UYAR	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Prof. Dr. Seyfi ÖZGÜZEL	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Sevi ÖZ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Songül ÇAKMAKÇI	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Abdulkerim DİLER	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet AKKÖSE	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Akın KIRBAŞ	Yozgat Bozok Üniversitesi
Doç. Dr. Aylin YALÇIN SARİBEY	Üsküdar Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşegül TÜRK	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşen ALTUN ADA	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Azimbaeva GULBAYRA	Kazakh National Women's Pedagogical University
Doç. Dr. Bahadır KILCAN	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Betül GÜZELDİR	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Dinara FARDEEVA	Rusya Bilimler Akademisi
Doç. Dr. Fuat AKDENİZLİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Fariz AHMADOV	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Doç. Dr. Faruk KALAY	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Güçlü ŞEKERCİOĞLU	Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Kader ÖZLEM	Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa METE	Gaziantep Üniversitesi
Doç. Dr. Neslihan ŞAHİN	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Oqtay QULİYEV	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer Faruk RENÇBER	Gaziantep Üniversitesi
Doç. Dr. Reyhan DADAŞOVA	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Doç. Dr. Salman Bashir MEMON	Shah Abdul Latif University
Dr. Ali ARSHAD	University Utara
Dr. Ajay B. GADİCHA	Sant Gadge Baba Amravati University
Dr. Aqil MEMMEDOV	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi

Dr. Elşen MEMMEDLİ
Dr. Gülnar MİRZEYEVA
Dr. Hamdi DAĞISTANLI
Dr. Joanna HERNİK
Dr. Nurhoca AKBULAYEV
Dr. Suat ÖZER
Dr. Sultan SARI
Dr. Ş. Selçuk SEÇİLMİŞ
Dr. Yasin SÖĞÜT
Dr. Yüksel DEMİREL

Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
MEV
West Pomeranian University of Technology
Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
MEB
Türkiye Vakıflar Bankası TAO
Gaziantep Üniversitesi
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Başkent Üniversitesi

AGE AND GENDER RELATED DIFFERENCES IN ICT SELF-EFFICACY, SELF-DIRECTED LEARNING, E-LEARNING READINESS, AND STUDENT ENGAGEMENT AMONG STUDENTS	317
Dr. Naeema ARZEEN.....	317
Dr. Saima ARZEEN.....	317
Iqra ASLAM.....	317
YÖNETİCİ, ÖĞRETMEN VE VELİ GÖZÜNDEN OKUL-VELİ TOPLANTILARI	318
Prof. Dr. İmam Bakır ARABACI.....	318
Dr. Ceyda AKILLI	318
İSTENMEYEN ÖĞRETMEN DAVRANIŞLARINA YÖNELİK ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ	340
Prof. Dr. İmam Bakır ARABACI.....	340
Dr. Ceyda AKILLI	340
AUGMENTING PEDAGOGICAL DECISION-MAKING IN EDUCATIONAL MANAGEMENT WITH MACHINE LEARNING	352
Moses Adeolu AGOI	352
Oluwakemi Racheal OSHINOWO.....	352
KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ'NDE 2010-2012 YILLARI ARASI KUTLU DOĞUM ETKİNLİKLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME.....	357
Doç. Dr. Erdoğan KÖYÜ	357
İMÂM GAZZÂLÎ'NİN "ÂLEMLERİN SIRRI VE ÂHİRET İLİMLERİNE IŞIK TUTAN BAHA BİÇİLMEZ İNCİ" ADLI ESERİNİN İLK BEŞ FASLI ÜZERİNE BAZI MÜLÂHAZALAR	373
Doç. Dr. Erdoğan KÖYÜ	373
ELEMENTS THAT SIGNAL A SUBCULTURE	392
Lecturer, PhD Irina-Ana DROBOT.....	392
TERCÜMEDE METAFORLAR.....	401
Dr. Dılshoda MUBARAKOVA.....	401
REFLECTIONS OF MALE ANXIETY RESULTING FROM HEGEMONIC GENDER EXPECTATIONS IN WILDE'S NOVEL THE PICTURE OF DORIAN GRAY:	403
BASIL HALLWARD'S CASE	403
Özlem YILMAZ	403
WAYS OF PRESERVING TANGIBLE CULTURAL HERITAGE THROUGH RESTORATION IN AZERBAIJAN.....	409
Dr. Iosefina BLAZSANI-BATTO	409
HUMOUR AND TRANSLATION	411
Gabriella KOVÁCS.....	411
ALMANYA'DA TÜRKÇE'NİN YABANCI DİL OLARAK ÖĞRETİMİNDE KULLANILAN KOLAY GELSİN A1 SEVİYESİ DERS KİTABINDA YER ALAN KÜLTÜREL ÖĞELERİN ANALİZİ	412
Hüseyin EVCİM	412

İMÂM GAZZÂLÎ'NİN “ÂLEMLERİN SIRRI VE ÂHİRET İLİMLERİNE IŞIK TUTAN BAHA BİÇİLMEZ İNCİ”

ADLI ESERİNİN İLK BEŞ FASLI ÜZERİNE BAZI MÛLÂHAZALAR

Doç. Dr. Erdoğan KÖYÇÜ

Bartın University, Faculty of Islamic Sciences Department of Basis Islamic Sciences,

ORCID: 0000-0003-4555-4552

ÖZET

Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, 450/1058 yılında İran'ın Tûs şehrinde dünyaya gelmiştir. Nişâbur'a gitmeden önce Tûs'ta on iki yıllık öğrenimi süresince başta Fıkıh olmak üzere Hadîs, Akâid, Gramer gibi geleneksel bilgi dallarında Nişâbur'da ise Mantık, Kelâm, Felsefe dallarında ilim tahsil etmiştir. 505/1111 tarihinde Tus'ta vefat etmiştir.

Kelâm, Tasavvuf, Fıkıh gibi ilim dallarında söz sahibi olan, pek çok eser telif etmiş bir İslâm Mütefekkiridir. Kaynaklarda yetmiş dört eserinin ismi zikredilmektedir. O eserlerden *İhyâu'l-Ulûmi'd-Dîn* adlı eseri en önemli eserlerinden biridir. On cilt halinde Eski Tekirdağ Müftüsü Ali Arslan tarafından aynı isim altında Türkçeye tercüme edilmiştir. *Kimyây-ı Saâdet*, *Eyyuhe'l-Veled*, *el-Munkızu mi'd-Dalâl*, *el-İktisâd fi'l-İ'tikâd*, *Mukâşefetu'l-Kulûb*, *Mişkatu'l-Envâr*, *Fetâvâ*, *el-Mustasfâ fi İlmi'l-Hadîs*, *Dinde Kırk Esas*, *Âbidler Yolu*, *Âlemlerin Sırrı ve Âhiret İlimlerine Işık Tutan Baha Biçilmez İnci*, *Kur'ân'dan Cevherler* adlı eserleri de Türkçeye tercüme edilmiştir.

Ebû'l-Fadl Abdurrahîm b. Huseyn el-İrâkî (ö. 806/1404), *İhyâu'l-Ulûmi'd-Dîn* adlı eserindeki hadîslerin değerlendirmesini *el-Muğni an Hamli'l-Esfar* adlı eserinde yapmıştır. Gazzâlî'nin, *Âlemlerin Sırrı ve Âhiret İlimlerine Işık Tutan Bahâ Biçilmez İnci* adlı eseri (terc. Naim Erdoğan), 3. Baskı, Hisar Neşriyat, İstanbul, 1980) üzerine herhangi bir çalışma yapılmadığını tespit ettik. Gazzâlî'nin eserini niçin yazdığını araştırdık. Yirmi beş fasıldan oluşan eserin “Sabır ve Himmet”, “Sultanın Oturması Siyâseti Uykusu ve Gecesi”, “Melik'in Vazîfesi”, “Liderlik ve Memleket Düzeni” ve “Mülkü Artırmak” başlıklarıyla zikredilmiş beş faslı muvâcehesinde değerlendirmeler yaptık. Gazzâlî'nin kitabının ilk beş faslında yer verdiği konuları ve eserini telifte metotlarını genel hatlarıyla tespit etmeye çalıştık.

Gazzâlî'nin ilmî yönünü, İslâm dinine hucûm edenlerle mücâdelesinin sebeplerini ve kitabının yaşadığı dönemde hüsn ü kabul görmesini ele aldık.

Gazzâlî'nin eserine aldığı konularda kullandığı âyet ve hadîslerin kaynaklarını ve bu âyet ve hadîsleri nasıl yorumladığını araştırdık. Gazzâlî'nin eserinde yer verdiği menâkıb ve nasihatlerin hangi vesilelerle eser de yer aldığının tespitini de yaptık. Gazzâlî'nin: “Bazı geçmiş kitaplarda vârid olmuştur.” şeklinde bir girişle kaynağı bilinmeyen kitaplardan nakiller yaptığını da tespit ettik.

Anahtar Kelimeler: Âlem, Sır, Âyet, Hadîs, Gazzâlî.

**SOME CONSIDERATIONS ON THE FIRST FIVE CHAPTERS OF IMAM GHAZALI'S
“PRICELESS PEARL SHEDDING LIGHT ON THE SECRET OF THE WORLDS AND THE
SCIENCES OF THE HEREAFTER”**

ABSTRACT

Abu Hamid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmad al-Ghazali was born in Tus, Iran in 450/1058. Before going to Nishapur during his twelve years of education in Tus, he studied traditional knowledge such as Fiqh, Hadith, Creed and Grammar and in Nishapur he studied logic, theology and philosophy. He died in Tus on 505/1111.

Ghazali who has a say in the branches of science such as Kalam, Sufism and Fiqh is an Islamic thinker who has written many works. The names of seventy-four of his works are mentioned in the sources. One of those works, *Revival of Religious Sciences* is one of his most important works. It was translated into Turkish in ten volumes by the former Mufti of Tekirdağ Ali Arslan under the same name.

His works named *The Chemistry of Happiness, Lamp of Lights, In Faith Economy Discovery of Hearts, Fetwas, Deliverance from Heresy, O Child, Purification in The Hadith Science, The Priceless Pearl Shedding Light on the Forty Principles in Religion, The Way of the Servants, The Secret of the Realms and the Hereafter*. “*Ores from the Qur'an*” have been translated into Turkish too.

Abu al-Fadl Abdurrahim b. Huseyn al-Iraki (d. 806/1404) evaluated the hadiths in his work *Revival of Religious Sciences* in his work *al-Muğni an Haml al-Asfar*. We have determined that there has not been any study on Ghazali's work called *Priceless Pearl Shedding Light on the Secrets of the Realms and the Sciences of the Hereafter*. (translated by Naim Erdoğan, Third Press, Hisar Publication, İstanbul, 1980.) We evaluated the five chapters of the work which consists of twenty-five chapters, under the titles of “Patience and Resolution”, “Sitting Politics of the Sultan”, “Sleeping and Night”, “Sultan's Duty”, “Leadership and Homeland Order and Increasing Property”. We tried to determine the subjects that Ghazali included in the first five chapters of his book and the methods of writing his work.

We researched the sources of the verses and hadiths that Ghazali used on the subjects he included in his work and how he interpreted these verses and hadiths. We have also determined how the stories and advices that Ghazali included in his work were included in the work. Ghazali's: “It has been inherited in some previous books.” We also found out that he made citations from books of unknown origin with an entry in the form of an entry.

Keywords: Universe, Secret, Verse, Hadith, Ghazali

1. İmâm Gazzâlî'nin Hayatı ve İlmî Yönü

Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, 450/1058 yılında İran'ın Tûs şehrinde dünyaya gelmiştir. Tûs'ta on iki yıllık öğrenimi süresince başta Fıkıh olmak üzere Hadîs, Akâid, Gramer gibi geleneksel bilgi dallarında, Nişâbûr'da ise Mantık, Kelâm, Felsefe dallarında ilim tahsil etmiştir. “Nişâbur’a gelerek İmâmu’l-Harameyn’den (ö. 478/1085) ders aldı. Gece-gündüz çalışarak Şâfiî mezhebinde, Dîn esaslarında, Fıkıh’ta, Cedel ve Mantık bilimlerinde parladı. Gazzâlî, Hikmet ve Felsefeyi okuyup onları hazmederek, erbâblarının sözlerini çok iyi anlayıp, davalarını iptal için onlara reddiyede bulundu. Bu fenlerin her birinde çok güzel teliflerde bulundu. İlimlerden telif ettiği şeyi yerli yerli yerine yerleştirmeyi başardı. İmâm Harameyn’in irtihâlinden sonra Kâdiya çıkararak Vezîr Nizâmulmulk (ö. 485/1092) ile görüşmek istedi ve onun meclisinde bilginler ve imâmlarla münâzarada bulunarak muhâliflerini susturdu. Hepsinin katında sözü zâhir oldu ve bilginler onun üstünlüğünü itiraf ettiler. Sâhib, onu Bağdât’a davet ederek onu ta’zimle karşıladı. Hicrî 484 yılında Bağdât’taki mektebinin tadrîsini ona verdi. Nizâmiyye’de ders okuttu...” (Gazzâlî, Erbeîn (Kırk Esas), 1972, 14), 505/1111 tarihinde Tus’ta vefat etmiştir. (Çağırıcı, Mustafa, vdğ. “Gazzâlî”, 1996. XIII, 489-534.) Gazzâlî’nin kaynaklarda 74 eserinin ismine yer verilmiştir. Bu eserlerin büyük çoğunluğunu Arapça bazı eserlerini de Farsça telif etmiştir. (Gazzâlî, İhyâ, 1978, 49-50).

Gazzâlî’nin te’lif ettiği eserlerden bazılarını zikretmek istiyoruz:

İhyâu’l-Ulûmi’d-Dîn (terc. Ali Arslan), 3. Baskı, Arslan Yayınları, İstanbul, 1978. Diğer Baskıları: 8 cilt, Çelik Yayınevi, İstanbul, 2020; 8 cilt, Erkam Yayınları, İstanbul; 4 cilt, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2020; (terc. Abdullah Aydın) Ayfa Yayınları, 4 cilt Ravza Yayınları, İstanbul, *Kimyây-ı Saâdet*, (Farsça olarak te’lif edilmiştir. (Gazzâlî, İhyâ, 1978, 50). Türkçe Tercümesi: *Saadet Hazînesi*, Hisar Yayınları, İstanbul; (*Mutluluğun Sırrı*), Muallim Neşriyat, İstanbul; Ataç Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2015; I-IV, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2020; İtisam Yayınları, İstanbul, 2021. *Riyâdu’t-Tâlibîn ve Umdetu’s-Salikîn*, (Çelik Yayınevi, İstanbul. Diğer Baskısı: Merve Yayınları, İstanbul.) *Cevâhiru’l-Kur’ân* (Hisar Yayınları, İstanbul. Diğer Baskısı: *Kur’ân’ın Cevherleri*, (terc. Ersan Urcan), Çelik Yayınevi, İstanbul, 2020; (*Kur’ân’ın Cevherleri*), Hayy Kitap, İstanbul, *Mukâşefetu’l-Kulûb* (terc. Hüseyin Suûdî Erdoğan) Hisar Yayınları, İstanbul. Diğer Baskısı: Çelik Yayınevi, İstanbul), *Erbeîn (Kırk Esas* terc. Hüseyin Suûdî Erdoğan), Hisar Neşriyat, İstanbul, 1972.), *Eyyuhe’l-Veled* adlı eseri Farsça olarak te’lif edilmiştir. (Gazzâlî, İhyâ, 1978, 50). (*Ey Oğul*), Hisar Yayınları, İstanbul; Beyan Yayınları, İstanbul, 2014; 2. Baskı, Gelenek Yayınları, İstanbul, 2016; Ehil Yayınları, İstanbul, 2017. Arapça ve Türkçe birlikte yayınlanan diğer baskısı: (terc. İbrahim Barca), Beyan Yayınları, İstanbul, 2018. “Bundan yaklaşık 900 yıl önce yaşamış büyük İslam âlimi İmâm Gazzâlî’nin bir öğrencisine cevap niteliğinde yazmış olduğu öğüt, tavsiye ve açıklamaları içermektedir. Öğrencisi, mektubunda -bugün de birçok gencimiz için sorun olan- hangi bilgileri öğrenmesi, doğru yola nasıl ve kimlerin rehberliğinde erişileceği ile ilgili sorular sormuş, ondan tavsiyeler istemiştir. İmâm Gazzâlî, bu eserinde, “Ey oğul” diyerek

seslendiği öğrencisinin arzusunu yerine getirip cevaplanabilecek bütün sorulara cevaplar vermeye çalışmıştır. İmâm Gazzâlî'nin, o gün öğrencisine yazmış olduğu bu eser, bugün bile hala güncelliğini ve önemini korumaktadır.”<https://www.kitapyurdu.com/kitap/ey-ogul--iki-dil-bir-kitaparapcaturkce/329705.html>), *el-Munkuzu mi'd-Dalâl* (İran,1998.Arapça ve Türkçe birlikte yayınlanan diğer baskısı:(*Dalâletten Çıkış Yolu*),Beyan Yayınları,İstanbul,2015.Gazzâlî'nin kendi düşünce dünyasındaki büyük değişim ve gelişim sürecini anlattığı eseridir. Bu eser, İslâm kültüründe örneğine az rastlanır. Bir otobiyografi olması yanında V. (XI.) yüzyıl İslâm dünyasının inanç ve fikir hareketlerini değerlendiren ve daha da önemlisi felsefi anlamda şüpheciliği o güne kadar benzeri görülmemiş bir şekilde temellendiren muhtevası ile İslâm düşünce tarihinin en özgün ürünlerinden biridir.<https://www.kitapyurdu.com/kitap/el-munkiz-mined-dalal-iki-dil-bir-kitap--arapcaturkce/378795.html>),*Kitâbu Riyâzeti'n-Nefs ve Tehzîbi'l-Ahlâk (Nefs Terbiyesi ve Ahlâki Güzelleştirme)*,(Çelik Yayınevi, İstanbul. Gazzâlî'nin Ahlâk Felsefesi üzerine müstakil bir çalışma yapılmıştır.Çağrıçı, Mustafa, *Gazzâlî'ye Göre İslâm Ahlâkı*, İstanbul,1982. Diğer Baskısı: Ensar Neşriyat, İstanbul, 2013.), *el-Hikmetu fî Mahlûkatillah (Yaratılıştaki Sırlar)*, (Çelik Yayınevi, İstanbul, 2020.), *Kitâbu Kesru'ş-Şevketeyn (İki Şehveti Dizginlemek Cinsellik ve Mide)*, Çelik Yayınevi, İstanbul, 2021.), *Minhâcu'l-Âbidîn (Âbidler Yolu*, terc. Ali Bayram, M. Sadi Çögenli), Çelik Yayınevi, İstanbul, 2012.) *Kitâbu Âfâtı'l-Lisân, (Dil Hastalıkları)*, Ehil Yayınları, İstanbul, 2020), *Kavâidu'l-Akâid (Akâidenin Esasları)*, Dua Yayınları, İstanbul, 2016.), *Sırru'l-Âlemîn (Âlemlerin Sırrı ve Âhiret İlimlerine Işık Tutan Baha Biçilmez İnci)* (terc. Naim Erdoğan), 3. Baskı, Hisar Neşriyat, İstanbul, 1980.), *el-İktisâd fî'l-İ'tikâd* (İbrahim Agâh Çubukçu ve Hüseyin Atay tarafından ilmî neşri gerçekleştirilmiştir. (Ankara, 1962). Eser, Kemal ve Osman Zeki Soyyiğit tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Kitabı, Miguel Asin Palacios İspanyolca'ya Abdurrahmân Ebû Zâid İngilizce'ye *al-Ghazali on Diuine Predicates and Their Properües*, (Lahore, 1970) çevirmiştir.Eserde yer alan konular üzerinde bazı müstakil çalışmalar da yapılmış olup bunların başlıcaları şunlardır: Serge de Beurecueil, “Gazzâlî et S. Thomas d'Aquin: Essai Sur Preuve De L'existence De Dieu Proposee Dans 'Iqtisâd et sa Compparaison Avec les 'Voies' Thomistes Michael E. Marmura, “*al-Ghazali on Bodily Resurrection and Causality in Tahafut and the Iqtisad*, “*Ghazali's Chapter on Divine Power in the Iqtisad.*” <https://www.eskieserler.net/kitapdetayi.php?id=835>.(terc. Osman Demir), Klasik Yayınları, İstanbul, 2012.), *Fâtihatı'l-Ulûm* (terc. Halit Zavalsız), Tahlil Yayınları, İstanbul, 2021). *Mişkatu'l-Envâr, Fetâvâ, el-Mustasfâ fî İlmi'l-Hadîs*.

Gazzâlî'nin eserlerinden el-Cundî yayınlarının *Mizânu'l-Amel* adlı eserini münferiden yayınlamıştır. (Gazzâlî, 1972, 16), *el-Munkuzu mi'd-Dalâl, Kimyây-ı Saâdet, el-Kavâidu'l-Aşere, el-Edeb fî'd-Dîn, el-Kusûru'l-Vâlî, el-Kıstasu'l-Mustakîm, Minhâcu'l-Ârifîn, Risâletu'l-Leduniyye, Faysalu't-Tefrika, Eyyuhe'l-Veled, Mişkatu'l-Envâr, Risâletu't-Tayr, er-Risâlu'l-Vaz'iyye, İlcâmu'l-Avâm min İlmi'l-Kelâm, el-Ecvibetu'l-Gazâliyye fî'l-Mesâili'l-Uhreviyye, el-Madnûn bih alâ gayri Ehlih, er-Resâilu'l-Ferâil, Kavâidu'l-Akâid, el-Hikmetu fî Mahlûkâtihi Azze ve Celle, Ravdatu't-Tâlibîn Umdetu's-Salikîn, Hulâsatu't-Tesânîf fî't-Tasavvuf, Minhâcu'l-*

Âbidîn, el-Keşfu't-Tebyîn, Bidâyetu'l-Hidâye kitaplarını toplu olarak yayınlamaya gayret sarf etmiştir. (Gazzâlî, 1972,16).

Âlemlerin Sırrı ve Âhiret İlimlerine Işık Tutan Bahâ Biçilmez İnci adıyla eseri Türkçeye çeviren Naim Erdoğan, Gazzâlî'nin ilmî yönünü genel olarak şöyle özetlemiştir: “İmâm Gazzâlî'nin ilmî kudreti ve derûnî dirâyetinden bahsedecek olursak birkaç cilt kitap yazmak gerekir... İmâm Gazzâlî'nin Ehlullah'tan bir zât olduğu onun son derece ilmî dirâyete sahip olduğunu ispat edecek en büyük delil ve elde tutulur en bâriz ispat, feza çağında dilimize çevrilen bütün kitapların kapışılmasıdır. Evet eğer O, gerçekten ermiş ve visâli hak etmiş bir zat olmasaydı gerçek hak Ehl-i İlim ve İrfân Sâhibi olmasaydı eserleri bu derece revaç bulur muydu? Bütün insanlıktan bu kadar ilgi görür müydü? (Gazzâlî, 1980, 7). Gazzâlî'nin eserlerini değerlendiren müstakil bir çalışma yapılmıştır. (Abdurrahmân Bedevî, *Mu'ellesâtu'l-Gazzâlî*, Kuveyt, 1977). Gazzâlî'nin Bibliyografyası ile ilgili bazı çalışmalar da yapılmıştır. (K. Nakamura, “A Bibliography on Imam al-Ghazali”, Orient, XIII, Tokyo 1977, 119-134); (Abdurrahim Güzel, “Gazzâlî Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme”, Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî 1050-1111 (haz. Ahmet Hulûsi Köker), Kayseri, 1988, 249-272.)

Naim Erdoğan, İmâm Gazzâlî ve eserleri hakkında şu bilgileri vermiştir: “Dünya tarihinde ün yapmış büyük insanların değeri genellikle dünyayı terk edip âhirete göç ettikten sonra anlaşılmıştır. Değerli şâir ve birçok ilim adamı olan kişiler daha çok dünya hayatına gözlerini yumduktan sonra ün kazanmışlardır. Şurası da bir gerçektir ki birçok ilim adamı, savundukları fikrin doğruluğuna ve yüceliğine inandıkları için çoğu kez zulme ve işkenceye uğramışlardır. Hatta birçokları ömürlerini zindanlarda son derece acılar içinde geçirmişlerdir. Ve bir kısım âlimler de inandıkları mukaddes davaları uğurunda can vermişlerdir.” (Gazzâlî, 1980, 5).

2.İmâm Gazzâlî'nin İslâm Dinine Hucûm Edenlerle Mücâdelesinin Sebepleri

Naim Erdoğan, Gazzâlî'nin İslâm dinine hücum edenlerle mücâdelesini ve sebeplerini şöyle hülâsa etmiştir: “İmâm Gazzâlî, hayatını hapisanede geçirmemiştir ve savunduğu dava uğurunda her türlü tehlikeyi göze almamıştır. Bunun büyük bir sırrı ve azîm bir hikmeti olsa gerek evet o davası uğruna büyük tehlikeleri göze almamıştır. Çünkü davasına söndürmek değil devam ettirmek, başladığı işi yarıda bırakmak değil bitirmek istiyordu. Vazifesini üzerine aldığı dînî taahhütleri ne olursa olsun yerine getirmeliydi. Her türlü felâketi göze alsaydı fânî hayatı ortadan kalksaydı başladığı iş yarım kalacaktı gayeye vasil olamayacaktı, düşündüklerini gerçekleştiremeyecekti. Âlem-i İslâm'a bu kadar büyük bir hizmette bulunamayacaktı. Bunun için günün hükümdarları ile iyi geçinmek ancak bu sayede başladığı işi bitirmek çeşitli çevrelerden İslâm'a olan hücumları kendi felsefî görüşlerini ortaya sererek çürütmek, İslâm'ın her dinden daha üstün bir dîn olduğunu bütün cihâna duyurmak ve bunu üstün zekâsıyla güçlü kalemi ve keskin görüşleri ile ispat etmek istiyordu. Evet o, yüzlerce kitap yazmakla her konuyu cesâret ve metânetle girmekle bu arzusunu en iyi şekilde başarmayı sağlamıştır. O büyük âlim, İslâm'a amansızca saldıran filozofları susturmuş, zındıkları Ehl-i Dalâlet ve Bidâtı püskürtmüş ve nefis ve şeytanın esiri olanları da hizaya sokmuştur.” (Gazzâlî, 1980, 5-6).

Naim Erdoğan, İmâm Gazzâlî'yi dünya menfaati için devlet başkanlarıyla iyi geçinmesi yönüyle eleştirenlere karşı da şu cevabı vermiştir: “İşte bütün bunları başarabilmek için zamanın hükümdarları ile iyi geçinmek zorunluluğunu duymuştur. Yoksa bir takım akli ermeyen kişilerin dediği gibi dünya metaı için onlara körü körüne boyun eğmiş değildir. Büyük imâmı, bu gibi zillet ve meskenet kokan davranışlardan tenzih ederiz.” (Gazzâlî, 1980, 6).

Naim Erdoğan, İmâm Gazzâlî'yi ilmî yönden eleştirenlere şu nasihati yapmakla yetiniyor: “Büyük imâmın kitapları dikkatle okunmalı, rûhların derinliklerine onun feyzinden azamî derecede sokulmalı, onun baha biçilmez öğütleri, güzel duygulara süsleyen gönüllerimize dünya sevgisi ile kararan kalplerimize doğru esen birer meltem olmalıdır. Biz mütercim olarak âcizâne onun bu eserini tercüme etmekle, büyük âlimin mübarek ruhunu şâd edebilmiş, bizlere cömertçe sunduğu feyzinden içebilmişsek gerçekten kendimizi bahtiyar sayacağız.” (Gazzâlî, 1980, 7).

3.Gazzâlî'nin *Sırru'l-Âlemîn* Kitabını Yazma Sebepleri

İmâm Gazzâlî, eserini şöyle takdîm etmiştir: “Hamd, Allah'a mahsustur. O Allah ki Rubûbiyetinde ilk, ezeliyetinde Kadîm; hâkimiyetinde Hâkim; İzzetinde Kerîm'dir. Onun zâtında ve sanatında benzeri, memleketinde ise eşi yoktur! Yapıcıdır. Her şey Onun kudreti ile yapılmıştır. Ezeli ve sıfatından hariç olmayan kelâmıyla konuşan da O'dur. O'nun nimetine hamd ederim. Gazabının bertaraf edilmesi için de Ondan yardım isterim. O, Allah'tır. Rabbimdir. Şeriki yoktur. Rubûbiyetinde eşi yoktur, Rahmetini dilediğine tahsis eder. Peygamberlerini Muhammed (sallallahu aleyhi vesselam ve âlihi ve itrehi) ile sonuçlanmıştır. Günün insanlarını, iç ve dış gayelerine ulaşmak için gerçek himmet ve gayretten kısır görünce, yeryüzündeki krallardan bir topluluğun benden istediklerini elde etmek ve bu uğurda kendilerine yardımcı olacak ve ışık tutacak misli görülmemiş bir kitap yazmamı rica edince istihâreye yattım ve “*Sırru'l-Âlemîn*” diye adlandırdığım bir kitap yazdım.” (Gazzâlî, 1980, 9).

4.Kitâbında Ele Aldığı Konular

Mevlüt Karaca, eserin muhteviyâtı ile ilgili şu genel değerlendirmeyi yapmıştır: “İlmin her dalından insanlara sayısız eserler veren büyük üstat, *Sırru'l-Âlemîn* adlı bu eserinde insanoğlunun idrâkten âciz olduğu birçok meseleleri açıklamış, bilinmeyen bazı olaylar ortaya sermiştir. Bu meselelerin birçoğu, imânı kemâle erişmemiş inaçsız kimseler tarafından belki tenkit konusu olabilir. Ancak bu gibilerin tenkitleri veya inanmamaları büyük İmâmın şahsına bir zarar vermeyeceği gibi bu kıymetli eserin de değerinden bir şey eksiltmez.” (Gazzâlî,1980, 3).

1.Sabır ve Himmət (Gazzâlî, 1980, 11).

2.Sultanın Oturması Siyâseti Uykusu ve Gecesi (Gazzâlî, 1980, 18-20).

- 3.Melik'in Vazîfesi (Gazzâlî, 1980, 21-22).
- 4.Liderlik ve Memleket Düzeni (Gazzâlî, 1980, 23-28).
- 5.Mülkü Artırmak (Gazzâlî, 1980, 29-31).
- 6.Vâlilerin Ta'yini (Gazzâlî, 1980, 32-34).
- 7.Hizmetçiler (Gazzâlî, 1980, 35-38).
- 8.Vezîrlere (Gazzâlî, 1980, 39).
- 9.Ekmek Ahçı ve Kasap (Gazzâlî, 1980, 40).
- 10.Mülkün Devamını İstemek (Gazzâlî, 1980, 43-44).
- 11.Sefer (Gazzâlî, 1980, 45-47).
- 12.Nasıl Uyuyacağına Dair (Gazzâlî, 1980, 48).
- 13.Hileli Yemînler (Gazzâlî, 1980, 51-78).
- 14.İnsanları Kralın Taatine Sevk Edecek Öğütler (Gazzâlî, 1980, 79).
- 15.Yersiz Delillerin Çürütülmesi (Gazzâlî, 1980, 81).
- 16.Tahâret Âdâb ve Sebepleri (Gazzâlî, 1980, 84).
- 17.Havass'ın Sayısı (Gazzâlî, 1980, 95).
- 18.Havâsda İhtilâf (Gazzâlî, 1980, 96).
- 19.İçecekler (Gazzâlî, 1980, 97-104).
- 20.Yeme İçme ve Sofra Âdâbı (Gazzâlî, 1980, 105-109).
- 21.Rûhların Terbiyesi (Gazzâlî, 1980, 110-111).
- 22.Zikir (Gazzâlî, 1980, 112-121).
- 23.Nefisle Mücâdele Etmek ve Ona Karşı Tedbirler Almak (Gazzâlî, 1980, 122-130).
- 24.Aşk Şevk Mukâşefe (Gazzâlî, 1980, 131-140).
- 25.İlim ve Amel (Gazzâlî, 1980, 131-140).

5.Kitabın Telifinin Amaçları

İmam Gazzâlî, kitabıyla ilgili şu bilgileri vermiştir: “Bu kitabı birçok bâblara, makalelere konulara ayırdım. İçinde çok doğru mertebelerden de bahsettim. Bu kitapta memleket idâresine istekli olanların nasıl hareket edeceklerini, işlerini nasıl yoluna koyup tedvîr edeceklerini açık olarak anlattım. Orduların gönlünü almak, güzel öğüt hareketlerine kendine çekmek babında başarı sağlayabilecek bilgin ve takvâya erişmiş kimselerin bu konuda daha hâkim bir mevki elde etmeye muvaffak olacaklarını da izah ettim.” (Gazzâlî, 1980, 9-10).

6.Kitabının Yaşadığı Dönemde Hüsn ü Kabul Görmesi

İmâm Gazzâlî, döneminde kitabın revaç bulması ile ilgili şu bilgileri vermiştir: “Bu kitabımı ilk beğenen ve

bana yolculuktan ikinci dönüşümde Nizâmiye okulunda okuyan Selîmiye Ehli'nden Tumurt oğlu Muhammed isimli Mağribli bir adam olmuştur. O aynı zamanda bana şu tavsiyede bulunmuştur: “Bu çok kıymetli bir kitaptır. Değersiz kişilerin yanında bunu yaymak doğru olmaz. Çünkü içinde açıklanması gereken öyle değerli sırlar vardı ki bugünkü dünya bundan nefret edebilir bu kitap öyle kıymetli bilgileri, keşfi imkânsız öyle sırlara işaret etmektedir ki o sırları hükemâdan gayri hiç kimse anlayamaz. İnşallah Allah, seni istediğin her şeyi ihtiva eden bu kitapla amel etmeye muvaffak kılar.” (Gazzâlî, 1980,10).

7.Konuların Açıklamasında Kullandığı Metotlar

Gazzâlî, kitabında yer verdiği konuların daha iyi anlaşılabilmesi için bazı metotlar kullanmıştır. Kullandığı metotları genel olarak zikretmek istiyoruz.

7.1.Âyetlerden İstişhâd Getirmiştir

Gazzâlî, ele aldığı konuların açıklaması yanında düşüncelerini de delillendirmek amacıyla âyetlerden istişhâd getirmiştir.

1.Kendine muhâlif saydıklarını ve inadı elden bırakmayanları da açık münâzare ve tartışmalara davet et! Daha sert olanlara da sert davran! İslâm'ın zuhurunu, doğup yayılışını bir gözden geçir. Görmüyor musun İslâm dini nasıl zuhûr etmiştir. İlk önce muârizlarına nasıl davranmıştır? Şu âyeti dikkatle oku: “(Habîbim Şöyle) De: “Ey Kâfirler, ben sizin tapmakta olduklarınıza tapmam. Benim (kendisine ibadet de devam) edeceğime de siz kulluk ediciler değilsiniz. Ben (zaten) sizin taptıklarınıza (hiç bir zaman) tapmış değilim. Siz de benim kulluk etmekte olduğuma (hiçbir vakit) kulluk ediciler değilsiniz. Sizin dininiz size, benim dinim bana.” (Kâfirûn Sûresi, 109/1-5).

2.Önceleri böyle müsâmahakâr davranan İslâm, saadet zirvesine çıkınca güçlenip kendisini zinde hissedince bakınız muârizlarına nasıl kılıç çekmiştir: “Onun için o küfredenlerle (muhârebede) karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun!” (Muhammed Sûresi, 47/4).

3.Düşmanı mağlûp edip sırtını yere getirdikten sonra, düşman barış yapmak istediğinde onu cizyeye bağlayarak onlara nasıl barış ilân etmiştir: “Eğer (düşmanlar) barışa meylederlerse, sen de ona yanaş ve Allaha güvenip dayan.” (Enfâl Sûresi, 8/61).

4.Zafere kavuşup irade çadırlarının direkleri semaya doğru yükselince bakınız ne demiştir: “Hiç bir peygamberin yeryüzünde ağır basıp (harp edip) zaferler kazanıncaya kadar (muhârip düşmandan) esirler alması vâki olmamıştır.” (Enfâl Sûresi, 8/67). “Ey hâkimiyet isteyen kişi! İşte sen de bu minvâl üzere ol!” (Gazzâlî, 1980,14).

5. Taşı gedigine koymakta tereddüt gösterme! Çünkü yerinde icabında öldürmek, cinayetlerin ortadan kalkmasını sağlar. “Sizin için kısasta hayat vardır.” (Bakara Sûresi, 2/179). buyurulmuştur.

7.2. Hadîslerden İstişhâd Getirmiştir

Gazzâlî, ele aldığı konuların açıklaması yanında düşüncelerini de delillendirmek için âyetlerden istişhâd getirmiş olduğu gibi hadîslerden de istişhâd getirmiştir. Ancak hadîs nakillerinde zikrettiği hadîsin hangi hadîs kitabından nakledildiğiyle ilgili herhangi bir açıklama yapmaksızın hadîsin ilgili bölümünü ele aldığı konu bağlamında zikretmiştir.

1. “Sonra şunu da iyi bil ki, adalet, heybetle olur. Gerekirse öldüreceksin. İcab ettiğinde asacaksın. Çünkü çoğu kez bunlar, halka huzur, memlekete sükûn getirir. Yeryüzünün düzelmesini sağlar, Çünkü: “Sultan, yeryüzünde Allah’ın gölgesidir. Her mazlûm ona gelir başvurur ve derdini döker.”

إِنَّ السُّلْطَانَ ظِلُّ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ يَأْوِي إِلَيْهِ كُلُّ مَظْلُومٍ مِنْ عِبَادِهِ مِنْ أكرم سلطان الله في الدنيا أكرمه الله يوم القيامة ومن أهان سلطان الله في الدنيا أهانه الله يوم القيامة

Ebû Hureyre’den (Allah, ondan razı olsun.) rivâyet edilmiştir: Rasûllah (s.a.s.) şöyle buyurmuşlardır: “Sultân, yeryüzünde Allah’ın gölgesidir. Zayıf ona gelir ve zulme uğrayan ondan yardım ister. Her kim, dünyada Allah’ın sultanına ikrâm ederse Kıyâmet gününde Allah da onâ ikrâm eder.”

وَعَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِنَّ السُّلْطَانَ ظِلُّ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ يَأْوِي إِلَيْهِ كُلُّ مَظْلُومٍ مِنْ عِبَادِهِ فَإِذَا عَدَلَ كَانَ لَهُ الْأَجْرُ وَعَلَى الرَّعِيَّةِ الشُّكْرُ وَإِذَا جَارَ كَانَ عَلَيْهِ الْإِصْرُ وَعَلَى الرَّعِيَّةِ الصَّبْرُ

İbn Ömer’den Nebî’nin şöyle buyurduğu (s.a.s.) rivâyet edilmiştir: “Sultân, yeryüzünde Allah’ın gölgesidir. Teb’asından her mazlûm ona sığınır. Âdil olduğunda mükâfatı ona aittir. Teb’asının teşekkür etmesi gerekir. O, zâlimlik yaptığında ise günahı ona aittir. Teb’asına da sabır gerekir.” (el-Hatîb et-Tebrizî, 2013, Kitâbu’l-İmâre ve’l-Kadâ, 3718. Hadîs).

2. “Bir Yahûdî hanımın, Hayber vakiasında ikram ettiği kuzu eti ile Hz. Muhammed’e (s.a.s.) sunulan zehirli kızarmış etten yemesi belki de ölümüne sebep olmuştur.” şeklinde bir yorumu da zikretmiştir.” (Gazzâlî, 1980, 19). Hadîste zikredilen: “Rasûllah’ın koyun etinden yiyen ashâbından bazıları öldü.” ifadesinden ölenlerin sayısının birden fazla olduğu ancak sayıların tam bilinmediği söz konusudur. Peygamberimizin (s.a.s.) Yahûdî kadına: “Koyun etini sen mi zehirledin?” diye sorunca: “Evet. Ama sana bunu kim haber verdi?” diye sormuş: “Bana elindeki bu zehir (li et) haber verdi. ” deyince: “Evet ben zehirledim. Şayet Peygamber isen o sana zarar vermez. Eğer Peygamber değilsen (ondan yer ve zehirlenir) ondan kurtulmuş oluruz.” dedi. Rasûllullah (s.a.s.), onu affetti. Cezalandırmadı.” Ebû Dâvûd, 1992, Diyat, 6); (Köycü, 2014. 2, 74).

3. Rasûl-i Ekrem’in (s.a.s.) şu göz alıcı davranışına bak: Sık sık mübârek hanelerini ziyaret eden Yahûdî kadın için ayağa kalkardı, bir gün hanımı Âişe (Allah, ondan razı olsun), ona bir Yahûdî kadına mı ayağa kalkıyorsun? Demeye kalmadı. Rasûllullah (s.a.s.) hemen cevap verdiler: “Bu kadın Hatîce zamanında bu evi sık sık ziyaret

ederlerdi. O, vefat ettikten sonra yine bu âdetine devam ediyor. “Ahde sadâkat, îmândandır.” (Gazzâlî, 1980, 22).

4.Hz.Peygamber(s.a.s.), hasta yataarken hokka ve beyaz bir kâğıt getirin Size müşkülünüzü halledeyim. Benden sonra kimin iş başına geçeceğini açıklayayım.” dedi Ömer, (Allah ondan razı olsun.) hemen oturduğu yerden fırladı: “Bırakın adamı görmüyor musunuz hastadır? Fazla sıkmayın, onu rahatsız etmeyin.” dedi.” (el-Buhârî, 1992, İlim, 39). (Şaban Öz, İbn Sa’d’ın Tabakâtı özelinde Kırtas hâdisesinin değerlendirildiği bir makale neşredilmiştir. Kırtas Hadisesi ve İlgili Rivayetlerin Tenkîdi –İbn Sa’d Özelinde) Hikmet Yurdu, (Ocak-Haziran 2009), 2 (3) 275-286.) Gazzâlî, nassın nasıl te’vîl edilerek icmâya dönüldüğünü ifade ederek bu duruma şöyle itiraz etmiştir: “Bunlardan sonra anlıyoruz ki “Nasların te’vîli yolundan giderseniz icmâya avdet etmiş sayılırsınız.” (Gazzâlî, 1980, 25).

5.Bir kadın, Hz. Peygamber’e (s.a.s.): “Seni, kaybettikten sonra kime başvuracağız?” diye sorunca Peygamber, Ebû Bekir’i (Allah, ondan razı olsun.) göstermişlerdir. Ebû Bekir Peygamber (s.a.s.) sağlığında imâmlık etmiştir. İmâmlık ise dinin direğidir.” (Gazzâlî, 1980, 23).

6.Hz. Ali ve onunla çekişen kişinin (Hz. Muâviye’nin) zamanına gelince, bu bâbta Peygamberin hükmü kat’idir: “Her iki halîfeye birden biat edilirse onlardan birini öldürün.” (Muslim, 1992 İmârât, 15). Gazzâlî, bu hadîsi zikrettikten sonra bu hadîsle ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Bu ne kadar garip bir şeydir. Bir hak ikiye nasıl bölünebilir evet hilâfet bir cisim değil ki ikiye bölünebilsin, araz değil ki inkisâm kabul etsin, cevher değil ki tecdîdi mümkün olsun. Öyleyse bu nasıl alınıp satılabilir? (Gazzâlî, 1980, 26).

7.Ebû Hazîm’in rivâyet ettiği bir hadîste sâbit olmuştur: “Ahirette görülecek davaların ilki Ali’yle Muâviye’ye dava açılır. Allah, Ali’nin doğruluğunu hükmedecek diğerleri ise Allah’ın dileğini kalacaktır.” (Gazzâlî, 1980, 26). Bu rivâyetin kaynağını tespit edemedik.

8.İslam’ın mübelliği bulunan Rasûlullah (s.a.s.), Ammâr b. Yâsîr’e (ö. 37/657) demiştir ki: “Seni azgın bir cemaat öldürecek!” “Mescid-i Nebevî’nin inşası sırasında büyük gayret sarf etti. Herkes bir kerpiç taşırken onun iki kerpiç getirdiğini gören Rasûlullah (s.a.s.) üzerindeki tozları silkeleyerek, “Vah Ammâr! Kendisini âsi (bâgî) bir topluluk öldürecek. Ammâr onları cennete, onlar ise onu cehenneme davet ederler.” Buyurdu (el-Buhârî, 1992, Salât, 63); (Muslim, 1992, Fiten, 18). Gazzâlî, bu hadîsi zikrettikten sonra bu hadîsle ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır: “İmâm’ın (İslâm Liderinin) azgın ve zâlim olması katiyen doğru olamaz. İmâmet iki kişi arasında paylaşılabilir. Tıpkı Rubûbiyyet gibi. Onlardan sonra gelen bir grup da şu iddia da bulunmuştur: “Yezîd, Hüseyin’in öldürülmesine katiyen razı olmamıştır.” (Gazzâlî, 1980, 26). (Bu konudaki rivâyet ve tartışmaların ele alındığı müstakil bir çalışma neşredilmiştir. Mustafa Asım Köksal, *İslam Tarihi Hz. Hüseyin ve Kerbelâ Fâciası*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1984).Gazzâlî, bir menâkıb zikrederek bu hususa şöyle itiraz etmiştir: “Şimdi sana birbiriyle harbeden iki kralı misal vereyim: “Bunlardan biri diğerine galip gelince onu

acaba askeri kumandanın haberi olmadan öldürür mü? Gazzâlî, böyle bir iddianın akılla telif edilemeyeceğini şu misalle reddediyor: “Asla. Habersiz öldürmek ancak bir hata mahsulü olabilir. Bir de Hüseyin’in öldürülmesini düşünün arada geçen şiddetli çarpışma, diğerlerini kavuran şiddetli susuzluk, başının kesilip taşınması gibi feci olaylardan sonra böyle bir hata ihtimali kâbil midir? Bir şarkısında Ali’yi ögen câriyeyi öldüren kişi, Ali’ye kendinden ötürü mü öldürmüştür yoksa câriye olan kişiden dolayı mı öldürmüştür?” (Gazzâlî, 1980, 27).

7.3.Müfessirlerin Görüşlerine Yer Vermiştir

Bazı müfessirler: “Hani Peygamber zevcelerinden birine gizli bir söz söylemiştir” (Tahrîm Sûresi, 66/3). Âyetinin tefsîrinde şöyle demişlerdir: “Peygamber Hz. Âişe’ye hitâben: “Benden sonra halîfe baban olacaktır.” Gazzâlî, müfessirler ile kastettiği hangi müfessirler olduğuna ya da bu görüşün hangi tefsîrlerde geçtiğine dair herhangi bir beyânda bulunmamıştır. (Gazzâlî, 1980, 23).

7.4.Fıkhî Bilgilere Yer Vermiştir

Gazzâlî, liderlik hususunda İslam bilginlerinin ihtilâf etmiş olduklarını zikretmiş ve şöyle demiştir: “Bazılarına göre nass (Kurân-ı Kerîm ve Sünnet) bunu tayin etmiştir. (Gazzâlî, 1980, 23). Bedevîlerden geri kalmış olanlara de ki: “Güçlü kuvvetli bir millete karşı, onlar Müslüman olana kadar savaşılmaya çağrılacaksınız; eğer itaat ederseniz Allah, size güzel ecir verir, ama daha önce döndüğünüz gibi yine dönecek olursanız sizi can yakan bir azaba uğratar.” (Fetih Sûresi, 48/16).

7.5.İslam Mezhepler Tarihi Konularından Hilâfetin Kimin Hakkı Olduğuna Bu Hakkın Nasıl Tespit Edildiğine Dair Bazı Tartışmalara Yer Vermiştir

Gazzâlî, Hz. Ebû Bekir’in hilâfetiyle ilgili tartışmaları ele almıştır: “Şu da açık olarak anlatılmıştır: “Abbâs, Ali, Hanımı ve evlâdı biat merâsimine katılmamışlardır. Sakîfliler Hazrecliye uyumanız da size muhâlefet etmişlerdir. Ebû Bekir’in oğlu Muhammed, babası ölüm döşeğinde iken onun yanına girmiş, babası ona: “Oğlum amcanı çağır da hilâfeti ona vasiyet edeyim. Hak üzere mi yazayım yoksa bâtil üzere mi? Hak üzere yaz. Eğer hak üzere yazacaksan hilâfeti oğullarına tavsiye etmen gerekir.” “Şunu iyi bil ki bunu senden başkasına daha layık görmekteyim.” Bunun üzerine babasının yanından ayrılan Muhammed, doğru Ali’nin yanına gitti. (Gazzâlî, 1980, 25).

Gazzâlî, Hz.Ebû Bekir ile oğlu Muhammed arasındaki tartışmayı zikrettikten sonra şöyle bir değerlendirme yapmıştır: “Onun (Ebû Bekir’in) Rasûlullah’ın (s.a.s.) minberdeki: “Ben sizin en iyiniz değil miyim? Bana destek olun.” Sözü bilinen şeylerdendir. Bunu O, şaka mı yoksa gerçek mi olarak söylemiştir? Yahut halkı denemek için mi söylemiştir? Eğer şaka olarak söylemiş ise halîfeler böyle ciddi meseleleri şaka yapamazlar. Eğer ciddi söylemiş ise bu o takdirde hilâfet makamı ile bağdaşmaz. Denemek için söylemiş ise şu âyet karşısına

dikilir (Gazzâlî, 1980, 25): “Kinden göğüslerinizde dünyadan kalma ne varsa hepsini söküp atacağız.” “Durum böylece vuzûha kavuşunca bu onların bir ittifâkı sayılmış olur. Bu söz, tabii ki Sadr-ı Evvel’e ait bir söz olmuş olur.” (A’râf Sûresi, 7/43).

Abbâs’a söylediği şu mu’cizesi de akıllara durgunluk vermektedir: “Ey Kırk Kralın Babası” Sözü zikreden Gazzâlî’nin bu sözden halîfe sözünün çıkarılamayacağını şöyle belirtmiştir: “Bakınız “mulûk” demiştir de “halîfe” dememiştir. (Bunun da derin ve gayet ince bir anlamı olsa gerek.) (Gazzâlî, 1980, 28).

7.6.Hz.Ebû Bekir’in Hilâfetiyle Hz.Ali’nin Hilâfetini Mukâyese Etmıştır

Gazzâlî, Hz. Ebû Bekî’in hilâfeti ile ilgili şu değerlendirmeleri yapmıştır: “Hz.Ebû Bekir, Hz. Peygamber’in vefatından sonra halkı kendisine itaat etmelerini çağırmıştır ve halk da onu halîfe olarak kabul etmiş ve uyumuştur.” (Gazzâlî, 1980, 19).

Hz.Ebû Bekir’in hilâfeti ile ilgili rivâyetleri zikrettikten sonra Gazzâlî, onun hilâfetinin nasslara dayandığını diğer tartışmaların te’vile dayandığını, nasslardan ayrılmanın neticesinde bu hususta icmâyâ yönelmiş ve hata edilmiş olduğunu şöyle vurgulamıştır: “Nasslardan ayrılmayanların dedikleri bundan ibarettir.” Sonra te’vil yoluna saparak şöyle dediler: “Eğer Ali (Kerremallahu veche) halîfelerin ilki olsaydı umulan semereyi vermezdi. Sonra onun dördüncü olması şerefine bir halellik getirmez. Çünkü Rasulullah (s.a.s.) da peygamberlerin sonuncusudur. Bu usûl ve prensiplerden ayrılanlar şu iddiada bulundular: “Bu iddianız tamamen havâî ve isteklerinize uygun düşen bozuk bir iddiadır. Hilâfet ve hükümler bâbında ölçü meydandadır. Hz. Dâvûd, Hz. Süleymân, Hz. Zekeriyyâ ve Hz. Yahyâ’yı (Allah’ın selamı üzerlerine olsun.) buna örnek verebiliriz. Hanımlarına dediler: “Hilâfet makamı kimindir? Onlar da : “Onundur.” Diyerek bunu kabul ettiler. Bu da bâtıldır. Çünkü bu mîras yoluyla olsaydı halîfe, Abbâs (ö. 32/653) (Allah, ondan razı olsun.) olurdu fakat delil apaçık meydandadır. Perdeyi aralamıştır, halk topluluğu bayram günü îrâd edilen hutbenin metninde ittifâk etmişlerdir.” O, hutbede Rasûl-i Ekrem (s.a.s.) şöyle demiştir: ”Ben kimin mevlâsı olursam Ali de onun mevlâsıdır.” (Hadîsin mütercimi Naim Erdoğan, bu hadîsin kaynakları ile ilgili şu notu eklemiştir. Bu hadîsi, İmâm Ahmed *el-Musned*’inde İbn Mace’den Berâ’da et-Tirmizî, en-Nesâî, Zeyd b. Erkam’dan rivâyet etmişlerdir.) (Gazzâlî, 1980, 24).

Bunun üzerine Ömer (Allah, ondan razı olsun.): “Hasan’ın babası bravo sana. Benim dostum oldun. Hatta her dostumun dostu oldun.” demiş, Peygamberin bu sözüne rıza göstermiştir. Sonraları riyâset sevgisine galip geldi, sancakların dalgalanması atların harp alanlarında şaha kaldırılması, ülkelerin fethedilmesi sevdasına düşüldü. Dönüp, dolaşıp yine ilk anlaşmazlığa düştüler. Onu artlarına attılar, azıcık bir menfaat karşılığında sattılar.” (Gazzâlî, 1980, 24).

7.7.Hz. Muâviye’nin Oğlu Yezîd ile Hz.Hüseyin’in Oğlu Zeynelâbidîn Arasında Geçen Bir Tartışmaya

Yer Vermıştır

Yezîd: “Sen Allah’ın katlettiği kişinin oğlusun!” “Ben, insanların nâhak yere öldürdüğü kişinin oğluyum!” dedi ve şu âyeti okudu:” Kim bir mü’mini kasten öldürse cezası içinde ebedî kalıcı olmak üzere cehennemdir. Allah, ona gazap etmiştir, ona lanet etmiştir ve ona çok büyük bir azap hazırlamıştır.” (Nisâ Sûresi, 4/93).

“Ya Yezîd Rabbine ceza mı veriyorsun? Onu cehenneme koyup ebedî orada yakıp, ona lanet mi ediyorsun? Diyerek onu susturmuştur.” (Gazzâlî, 1980, 27).

Gazzâlî, bu tartışmayı şöyle değerlendirmiştir: “Bu deliller hükümsüzdür. Hiçbir Şeriat hâkimi bunun doğruluğuna hükmetmez.” Diye bir itirazda bulunursanız cevabımız hazırdır.” Milyonlarca kişinin de bildiği bir hâdise vardır bir ay minberlerde Ali’ye sövdünüz. Bunu size Kitâb mı Sünnet mi yoksa Peygamber mi emretmiştir? Onlardan sonra gelenler hilâfet makamına Kitâb, Sünnet ve İcmâ-i Ümmet’le mi oturmuşlardır? Hayır hayır onlar o makama ancak Ebû Muslim Horasânî’nin (ö. 137/755) kılıcı sayesinde oturmuşlardır. Bir de kılıncı o kadar keskin olan Muşarri’in şu sözüne bakınız: “ Benden sonra hilâfet, otuz sene devam edecek ondan sonra krallık başlayacak.” (Gazzâlî, 1980, 27-28).

7.8.Sultanlara ve Sultanlığa Tâlib Olmak İsteyenlere Bazı Nasihatlar Etmıştır

1.“Şimdi sen ey mulûku devlet isteklisi böyle bir dilekte bulunuyorsan Allah’a tam manasıyla kulluk et. Mâlî fedâkârlıklar da bulun sabırlı, dikkatli aynı zamanda titiz ol. İyi ölç, biç, tahammül etmesini bil. Başarıya önem ver ki başarıya ulaşabilirsin. Allah Teâlâ, en iyi bilendir.” (Gazzâlî, 1980, 28).

2.“İnsanlara akıl ve mantıklarına göre hitap et, adâlet ölçülerinden sakın ayrılmak. Her yerde adâletle hükmet, fazîletli kimselere karşı saygı duymayı şiâr edin askerleri doyur, kırıkları sar insâfdan ayrılmak. Etrafindakileri yani âlimleri ve memurları doyur. Bunu başaramazsan hakkın sırtını yere getirmek, adâleti kökten yıkmak için rüşvet yaygın bir hal alır. Halk arasında zorunlu gayr-i ihtiyârî artar. Kalpler senden çevrilir, kem gözler sana yönelir farkına varmadan iç ve dıştan çökmeye yüz tutarsın. Şunu da hatırdan çıkarma ki mazlûmu senin istek ve gayelerini sıfıra indirecek kadar büyük bir himmeti vardır. Dürüstlüğü kendine düstûr edin. Sağlam karakterli üstün alakalı kişilerin himmeti gibi bunların himmetleri de bulutlardan yağmur boşaltabilecek kadar tesirli olur.” (Gazzâlî, 1980, 14).

3.“Bugün de çok dikkat edilmesi gereken hususların ele alındığı sultana şu nasihatleri yapmış ve daha önce Hz. Peygamber (s.a.s.), Hz. Ömer, Hz. Alî ve Hz. Hasan’ın ve diğer devlet ricâlinin nasıl suikastlara kurban gittiklerini? Çeşitli örneklerle anlatmıştır: “Sabah namazını kıldıktan sonra güneş doğuncaya kadar zikre oturursun. Sonra yemek, içmek gibi ihtiyaçlarını hazırlayıp getirmeleri için ev halkına emredersin. Bundan sonra atına biner, dışarı çıkar, halkın dertlerini dinlersin. Haksızlığa uğrayanların sesine kulak verirsin. Ülkede cereyan eden olayları gözden geçirirsin. Daha sonra hârici ve dâhili düşmanların şerrinden kurtulmak için

gereken tedbirlerin alır, silahını kuşanır öylece dönersin sarayına. Bayram günleri halkı ve yabancı elçileri kabul etmek için ayrı bir yer hatırlatırsın. Mazlûmları dinlersin. Oraya gelen kalabalık halkı sağlı sollu ikiye ayırırsın. Gözünle herkesi daha iyi görebilmek kötü niyet taşıyanların gizli kinine daha iyi vâkıf olmak için ikiye ayırdığın halkın ortasını açık bırakırsın. İhtiyaç sahiplerini dinler, tanımadığın kişilerin durumunu da incellersin. Tanımadığın kimseler hakkında tatminkâr bir bilgi elde etmedikçe, onları yakından tanımadıkça, yanında istihdam etmezsin. İlim, akıl, tecrübe erbâbından adamların olsun ki onlarla memleket işlerini enine boyuna rahatça görüşebilesin. Vezirlerinden takvâya ermiş, sâlih kişilerden olsun günahkârlardan, Allah'ın emri yerine getirmeyen fâsiklardan olmasın. Çünkü kendine hayrı olmayan kişinin başkasına hiç hayrı olmaz. Öğle vakti oldu mu meclisten kalkarsın. Kralın divan'da bir gözcüsü olmalıdır. O günü gününe saati saatine olup bitenlerden kralı haberdar etmelidir. Kral yemek sofrası kurulduğunda askerlerini arkadaşlarını çağırmalı, yakın dost ve akrabasına ikrâmda bulunmalı, taahhütlerini yerine getirmeli bu hususta âdeta erimelidir. Kırık kalpleri yıkılan gönül evini tamir etmesini bilhassa başarmalıdır. Hele yemeğini hazırlayan aşçıya bir gözcü dikmeyi katiyen ihmal etmemelidir. Yemeği önce aşçı atmalı, sonra taşıyan daha sonra da kralın önüne koyan kişi bir lokma yemelidir.” (Gazzâlî, 1980, 18-19).

4.“Yemek, su, uyku, yatak çarşafından bile zehirlenmekten kork ve temkinli ol. Dış ülkelerle de de ilgin bulunsun. Mektuplaşarak ilimlerini elde etmek için gayret et. Fakir, sofî, tâcir, tabip gibi çeşitli kılıkta adamlar göndermek suretiyle onlarla ilişki kur. Halife Me'mûn'u düşün. Diğer ülkelerde kendisine haber ulaştıracak birçok güvenilir sâdik insanları vardı. Bütün krallar bilhassa buna dikkat ederlerdi. Onların usûl ve prensipleri bu idi.” (Gazzâlî, 1980, 20).

5.“Melîkin kendisine sunulan gizli raporları incelemesi, bazı mühim işleri çözümlemesi için gece yarısına kadar uyumaması uygundur. Gündüz uykusu, gecede uykusuzluğu için bir çaredir. Gece meydana gelecek yorgunluğu giderir. Melîk ayrıca yorgunluğu giderecek sınırlarını teskin edecek bazı ilaçları kullanmalıdır. Damgalı fesatçı kişilerin tezvirlerinden bilhassa kaçınılmalıdır. Gelen bütün haberleri insâf ve mantık süzgecinden geçirmelidir. Her habere inanmamalıdır. Çizgiler, birbirine benzeyebilir. Bu yüzden de çok defa kişiyi şaşırabilir. Osmân b. Affân'ın ilk dehası Ebû Bekir oğlu Muhammed hakkındaki imzayı fark etmesinde görülmüştür. Bu husus hikâyecilerin naklettikleri insanların siyerinde açık açık izah edilmiştir. Kadınlar arasında yaptığı tercihinin kimse farkına varmamalıdır. Çünkü kıskançlıktan doğan zararın telafisi mümkün değildir. Kadınların kıskanması çok defa erkeklerin hasedinden daha büyük felaketler tevhit eder. Kralın siyâsi yönü de kuvvetli olmalı, kınanmak endişesiyle sırtını büsbütün şuuruz bir güvene dayamamalıdır. (yani bana bir şey olmaz deyip sırtüstü yatmamalıdır.) Şâirin sözü ne kadar açıktır: “Akrabalar olsa bile insâfsızlık insanlar arasında uçurumların meydana gelmesine sebep olur kişi babasından arkadaşlarının fakir olsalar dahi hatırlarını sormalı onlardan ilgiyi kesmelidir.” (Gazzâlî, 1980, 21-22).

6.“Mülkünü artırmak istersen, diğer devlet adamları ile tanış, her yönden zengin olmaya bak. Onları kendine

çekebilmeyi bil. Eline geçen fırsatları değerlendir. Eskiler ne demişler: “Rüzgârların eserse onu fırsat bil çünkü her dalganın sonu muhakkak sükûnettir.” Memleketin ana kilit noktalarına güvendiğin büyük adamlar yerleştir. Gayene vasıl olmak için emniyet ve huzur köprülerini kur.” (Gazzâlî, 1980, 29).

7.”Fikirlerini benimseyen bulunursa onları güzel ilaçla besle. Sonra askerlerin sayısına bak. Yakınlarının sayısını da iyi hesapla. Gelirini, giderini iyi tetkik et. Bir sene içinde orduyu tam üç defa teftiş et. Öncülerin, güvendiğin insanlardan olmak şartıyla dört yüz kişiden az olmasın.” (Gazzâlî, 1980, 29).

8.”Bir ülkeye harp ilan edecek olursan gayet temkinli olman gerek. Şayet başın derde girecek olur da bir sıkıntı ile karşı karşıya kalırsan, askerlerini saf saf yaparsın. Şayet öndeki saf mağlup olursa arkadaki onun yerini alır. Hücûma geçmeden zafer kazanabilirsen ne a’lâ. Hemen zafer bayrağını dikersin.” (Gazzâlî, 1980, 29).

9.”Kendine en iyi atları ve adamları ayır. Çünkü hiç belli olmaz. Önceden sana hıyânet eden sonradan da hıyânet eder.” (Gazzâlî, 1980, 29-30).

10.”Askerlerin arasındaki anlaşmazlığa dikkat et. Bu anlaşmazlığı küçümseme.” (Gazzâlî, 1980, 30). “Askerlerin arasında çok kurnaz kimselerin bulunsun. Daima onlarla şifreli görüş. Şayet savaşmadan bir ganîmete sahip olursan o zaman yine de düşmanlarını göz önünde tut. Şayet onlarla harp yapmak zorunda kalırsan acele et. “Belki harbi kayıp ederim.” Diye tereddüt gösterme. Zulkarneyn’in (a.s.) Darâ askerine yaptığı düşün. Onları nasıl perişan edip, başarısızlığa uğrattı, ilerledikçe ilerledi.” (Gazzâlî, 1980, 30).

11.”Atılğan ol. Geri kalma, sefere çıkarken durumu iyice gözden geçir. Gerekirse harp hayvanlarını çoğaltırsın. Ya da azaltırsın. Kâtilleri iyi tanıyabilecek casusların bulunsun. Korkaklardan uzaklaş. Nöbetçilere dikkat et. Hazinelelerini iyice incele, noksanlaşıyor mu? fazlalaşıyor mu? Dikkat et.” (Gazzâlî, 1980, 30).

12.”Mutlaka evlenmen gerekiyorsa kadın, ya dîni ya malı ya güzelliği ya da soyu (nesebi) için alınabilir. Fakat sen takvâ olanını tercih etmelisin.” (Gazzâlî, 1980, 19). “Kadın 4 şey için nikâhlanır.” hadîsinde ifade edilen hususlara işaret etmiştir. (el-Buhârî, 1992. Nikâh, 15); (Müslim, 1992. Radâ 53); (Ebû Dâvûd, 1992, Nikâh 2); en-Nesâî, 1992; Nikâh 13); (İbn Mâce, 1992. Nikâh, 6).

13.”Şu da hatırında olsun ki casusları olmayan etraftan sık sık haber alamayan kral, ruhsuz cesetten farksızdır.” (Gazzâlî, 1980, 19).

14.”Sıkıntılı anlarda lazım olacak korunma aletlerini yanında taşı. Çünkü başına neler geleceğini önceden kestiremezsin.” (Gazzâlî, 1980, 30).

15.”Bir şeyi mutlaka başarmak istersen azîm ve himmet sırlarına yapış! İşin sonunu getirmeye çalış. Esbâba tevessül et! Bu kitabı sakın elinden bırakma! Sonra kızılı beyaza, beyazı da kızıla boyamasını becerebilenleri

iyice tetkik et. Bu anlattığım vasıflardan yoksun isen kendine yardım edecek, destek olacak kimseleri bulmaktan âciz isen kendini bu yönden güçlü hissetmiyorsan o zaman ilim sahibi olmaya çalış, zühd ve takvâ yolunu seç! Kendine sâdik kalacak ve yolunu takip edecek birçok öğrenci bul! Âdetlerini çoğalt! Sana uçuşup gelmeleri için bazı kerâmetler edin! Doğruluktan ayrılma, dürüstlüğü de elden bırakma! Eğer mutluluk meltemi bir gün esecek olursa talebelerine, insanların işledikleri fisk-ü fücûrdan bahset! İrtikâbı câiz olmayan işlerle meşgul olduklarını da açıkla! Her sınıfta ve tabakadan sözlerine, özlerine güvendiğin arkadaşlarını uyar. Sözünü dinleyecek ve sana güvenecek kimseler güçlenince, insanlardan kalburüstü olan havas tabakasını, güzel ve yumuşak sözlerle kendine cezbetmeye çalış! Kendine muhâlif saydıklarını ve inadı elden bırakmayanları da açık münâzara ve tartışmalara davet et! Daha sert olanlara da sert davran! (Gazzâlî, 1980, 13). “Öyleyse taşı gediğine koymakta tereddüt gösterme! Çünkü yerinde icabında öldürmek, cinayetlerin ortadan kalkmasını sağlar.” (Gazzâlî, 1980, 15).

16. “İnsanlara akıl ve mantıklarına göre hitâb et! Adâlet ölçülerinden sakın ayrılma! Her yerde adâletle hükmet! Faziletli kimselere karşı saygı duymayı şîâr edin! Askerleri doyur, kırıkları sar! İnsâf dan ayrılma! Etrafindakileri yani âlimleri ve memurları doyur! Bunu başaramazsan, hakkın sırtını yere getirmek, adâleti kökten yıkmak için rüşvet yaygın bir hal alır. Halk arasında zulmün gayr-i ihtiyârî artar, kalpler senden çevrilir, kem gözle sana doğru yönelir. Farkına varmadan iç ve dıştan çökmeye yüz tutarsın...” (Gazzâlî, 1980, 14).

17. “Melîk, vâzilere de dikkat eder. Hazineslerini sık sık kontrol eder. Eğer ürününü başka bir şey ile satmaya gücü yeterse ve buna imkân bulunabilirse bunu da yapar. Halîfe Me’mûn, ikide bir silahlarını, çadırlarını teftiş ve kontrol ederdi. Vekîline bu hususta dikkatli olması için emirler verirdi.” (Gazzâlî, 1980, 31).

18. “Halk tarafından gönderilen heyetleri kabul et. (Dertlerini dinle)” (Gazzâlî, 1980, 19).

19. “Fakîhleri fitne ocağını yakacak konuşmalardan menet.” (Gazzâlî, 1980, 19).

20. “Vezîrlerine emret, insanların yiyecek, içecek, giyecek neleri varsa kontrol etsinler.” (Gazzâlî, 1980, 30-31).

21. “Halkı ürün yetiştirmekten alıkoyma. Çünkü ürün hem sana hem de insanlara ihtiyaç anında lazım olur. Tarım işleriyle uğraşmayanların haline bir bak eğer bu işten fakirlik dolayısıyla yüz çeviriyorsa ona gerekli araç ve gereçleri temin etmelisin. Şayet bu bir zulme uğraması neticesi ise o zaman ona yardım elini uzat. Nitekim Hind Kralı: “Memleket tavuklarının çokluğu ile iftihâr ederim. Çünkü o, hâkimiyet parçalarından bir parçadır.” Demiştir. Öyleyse mülk, çiftçilerle ayakta durabilir. Çiftçiler olmadan mülk ayakta duramaz.” (Gazzâlî, 1980, 31).

8. Suikast Vâkıılarından Örnekler Vermiştir

“Zaroğlu Şehr-i Bâz, Kendisine İkrâm edilen yarım elma yediği için ölmüştür.” (Gazzâlî, 1980, 19).

“Şâsan, arkadaşının kendisine ikram ettiği yarım kadeh zehirli şaraptan ölmüştür.” (Gazzâlî, 1980, 19).

“Hz.Ömer, Ebû'l-Lu'lu, tarafından şehit edildiğinde sırtına saplandığı kama zehirliydi.” (Gazzâlî, 1980, 19).

“Abdurrahmân b. Mulcem'in İmâm Alî (Kerremallahu veche) elini başına indirdiği kılıç ta zehirliydi.” (Gazzâlî, 1980, 19).

“Hoca kızı Hasar, Hasan b. Alî'yi yıkanmamış üzüm ile zehirlemiştir.” (Gazzâlî, 1980, 19-20).

9.Menâkıb'a Yer Vermiştir

“Hâkimiyet ve idare, iyi, kötü, şanslı, şanssız, başaran, başaramayan kişiler arasında mücâdele ve çekişmeye mahâl olan gayet büyük bir iştir. Kıskançlık, garez, hîle, desîse ve benzeri bütün kötü huylar ve duygular ondan ileri gelir. Böyle güç olan bir şeyi elde edebilmek ve onu ayakta tutabilmek için mutlaka büyük bir insan olmak, köklü bir sabır sahibi bulunmak ve çok miktarda paraya da mâlik olmak gerekmektedir. Bu imkânlar bulunmazsa bu büyük iş başarılamaz. Bununla beraber yüce bir himmet de gerekmektedir.” (Gazzâlî, 1980, 11).

Nitekim Hz. Muâviye: “Yüce iş ve gayelere vasıl olmak için a'zamî himmet gösteriniz! Ben, hilâfete ehil değildim, çalıştım, gayret ettim ve ona nâil oldum.” demiştir. Eskilerin hikâyeleri, haber ve eserlerinden hoşlanacağın muhakkaktır. Bunları okuduğun zaman göreceksin ki, insanları bazısı hariç, hiç kimse krallık derecesine, babası veya annesinden dolayı erişmemiştir. Görmüyor musun, mülkün asıl vârisi ve hakkı olan Evlâd-ı Rasûl'den (s.a.s.) bu mülk nasıl zorla alınmıştır?” (Gazzâlî, 1980, 11).

10.Kıssalara ve Rü'yaya Bir Şâirin Sözüne Yer Vermiştir

Zulkarneyn Cebeloğlu Sa'b'ın (Gazzâlî, 1980, 11-12) ve Simeltekin'in Oğlu Sultan'ın kıssalarına (Gazzâlî, 1980, 15), annesi Heyelâne'nin rüyasına (Gazzâlî, 1980, 12). yer vermiştir. Bir şâirin “Suyu içilen kuyuya pislik atmak ki zâlimlerden sayılırsın.” Sözüne yer vermiştir. (Gazzâlî, 1980, 22).

11.Kaynağını Bildirilmediği Kitaplardan Nakil Yapmıştır

Gazzâlî, ele aldığı konunun muhataplarına daha iyi anlatabilmek için bazen kaynağını zikretmeksizin nakillerde de bulunmuştur.

“Bazı geçmiş kitaplarda vârid olmuştur: “Eğer zâlimden intikam almazsam ben de zâlimim...” (Gazzâlî, 1980, 15). Burada zikredilmek istenen Allah Teâlâ mıdır? Hz. Muhammed (s.a.s) midir? Belirli değildir.

SONUÇ

Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, 450/1058 yılında İran'ın Tûs

şehirinde dünyaya gelmiş, Hadîs, Akâid, Gramer gibi geleneksel bilgi dallarının yanında Mantık, Kelâm, Felsefe dallarında ilim tahsil etmiş, 505/1111 tarihinde Tus'ta vefat etmiştir.

İhyâu'l-Ulûmi'd-Dîn, Kimyây-ı Saâdet, Eyyuhe'l-Veled, el-Munkızu mi'd-Dalâl, el-İktisâd fi'l-İ'tikâd, Mukâşefetu'l-Kulûb, Mişkatu'l-Envâr, Fetâvâ, el-Mustasfâ fi İlmi'l-Hadîs, Erbeîn, Âbidler Yolu, Sırru'l-Âlemîn, Cevâhiru'l-Kur'ân gibi eserleri başta olmak üzere 74 eser telif etmiş velûd bir âlimdir.

Eserleri üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Ebû'l-Fadl Abdurrahîm b. Huseyn el-İrâkî (ö. 806/1404), *İhyâu'l-Ulûmi'd-Dîn* adlı eserindeki hadîslerin değerlendirmesini *el-Muğnî an Hamli'l-Esfar* adlı eserinde yapmıştır. Gazzâlî, *Âlemlerin Sırrı ve Âhîret İlimlerine Işık Tutan Bahâ Biçilmez İnci* adlı eserinde ele aldığı konularla ilgili âyetler, hadîsler, kıssalar ve nasihatlerden istifade etmiştir. “Bazı geçmiş kitaplarda vârid olmuştur.” Şeklinde kaynağı belli olmayan bir eserden nakil de yapmıştır.

Gazzâlî, ele aldığı konuların hem açıklaması mahiyetinde hem de düşüncelerini delillendirmek amacıyla âyetlerden ve hadîslerden istişhâd getirmiştir. Ancak hadîs nakillerinde, hadîsi hangi hadîs kitabından naklettiğiyle ilgili bir açıklama yapmaksızın hadîsin ilgili bölümünü konusu bağlamında zikretmekle iktifa etmiştir.

Müfessir ve fakîhlerin görüşlerine yer verdiği halde müfessirler veya fakîhler ile kimleri kastettiğine dair bir açıklama yapmadığı gibi nakilde bulunduğu kitaplarının isimlerine de yer vermemiştir. Bu kaynaklarda geçen bilgilerin herhangi bir eleştirisini yapmadığı gibi mevsûkiyetine veya zayıflığına dair bilgiler de vermemiştir.

Gazzâlî'nin zikrettiği Ebû Hazîm'in rivâyet ettiği “Ahirette görülecek davaların ilki Ali'yle Muâviye'ye dava açılır. Allah, Ali'nin doğruluğunu hükmedecek diğerleri ise Allah'ın dileğini kalacaktır.” Hadîsini sabit olduğunu ifade etmesine rağmen rivâyetle ilgili araştırmamızda bu rivâyetin aslını bulamadık.

Gazzâlî, hilâfetin tayini konusunda nass vâki olduğunu, Hz.Ebû Bekir'in hilâfetinin Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadîslerinde kendisinden sonra halîfe olacağına dair beyân olduğunu zikretmiş, Hz. Alî'nin son halîfe olmasının bir sorun teşkil etmeyeceğini zira Hz. Peygamber'in de (s.a.s.) son Peygamber olduğunu son halîfe olmasının hilâfetine hâlel getirmeyeceğini beyan etmiştir. Hilâfetin nass ile tespit edildiğini ancak daha sonra icmâ-ı ümmete yönelinilmiş olduğunu zikretmiştir. Halîfeliğin mîrâsla intikâl eden bir husus olmadığını böyle olsaydı Hz. Peygamber'den (s.a.s.) sonra Abbâs'ın halîfe olması gerektiğini vurgulamıştır. Hz. Ebû Bekir'in hilâfetiyle ilgili zikrettiği hadîslerin kaynaklarıyla veya mevsûkiyetleriyle ilgili herhangi bir değerlendirme yapmamıştır.

Fıkhî bir meseleyi ve İslâm mezhepler tarihinde tartışılan hilâfet, nasb, ta'yin gibi konularla ilgili tartışmaları zikretmiş, bu tartışmalar ilgili görüşlerini de beyân etmiştir.

Gazzâlî'nin hadîs zikrederken olduğu gibi menâkıbları zikrederken de herhangi bir kaynağın ismini veya o

kaynağın müellifinin ismini zikretmemiştir. Gazzâlî'nin eserinde kaynak zikretmemesi onun zikrettiği hadîslerin veya menâkıbın kitaplarda olmadığı anlamına gelmediği gibi zayıf olduğu anlamı da taşımaz. Her âlimin kitaplarını kendi döneminin şartları muvâhencesinde değerlendirmenin en uygun yol olduğunu unutmamak gerekir.

KAYNAKÇA

- Karaman. H. vdğr. (2008). *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, Ankara: DİB Yayınları.
- Abdurrahmân Bedevî (1977). *Mu'ellesâtu'l-Gazzâlî*, Kuveyt.
- Çağırıcı, M., Özervarlı, M. S., Dönmez, İ.K. , Uludağ, S., Karlığa, H. B. (1996). “Gazzâlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XIII, 489-534.
- el-Buhârî, Muhammed b. İsmâîl, (1992). *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Çağırıcı, M., (1982). *Gazzâlî'ye Göre İslâm Ahlâkı*, İstanbul.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as (1992). *es-Sunen*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- el-Hatîb et-Tebrizî, (2013). *Mişkâtü'l-Mesâbih*, İstanbul: Çelik Yayınevi.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed (1980). *Âlemlerin Sırrı ve Âhiret İlimlerine Işık Tutan Baha Biçilmez İnci* (terc. Naim Erdoğan), 3. Baskı, İstanbul: Hisar Neşriyat.
- Gazzâlî (1978). *İhyâu Ulûmiddîn*, (terc. Ali Arslan), 3. Baskı, İstanbul: Arslan Yayınları.
- Gazzâlî (1998). *el-Munkızu mine'd-Dalâl*, İran.
- Gazzâlî (2015). *el-Munkızu mine'd-Dalâl (Dalâletten Çıkış Yolu)*, İstanbul: Beyan Yayınları.
- Gazzâlî. (1972). *Erbeîn*, (Kırk Esas terc. Hüseyin Suûdî Erdoğan), İstanbul: Hisar Yayınları.
- Gazzâlî. *Saadet Hazînesi*, İstanbul: Hisar Yayınları,
- Gazzâlî. *Kur'ân'dan Cevherler*, İstanbul: Hisar Yayınları.
- Gazzâlî. (2020). *Kur'ân'ın Cevherleri*, (terc. Ersan Urcan), İstanbul: Çelik Yayınları.
- Gazzâlî. *Kalplerin Keşfi* (terc. Hüseyin Suûdî Erdoğan), İstanbul: Hisar Yayınları.
- Gazzâlî. *Kitâbu Riyâzeti'n-Nefs ve Tehzîbi'l-Ahlâk* (terc. Ersan Urcan), *Nefs Terbiyesi ve Ahlâkı Güzelleştirme*, İstanbul: Çelik Yayınevi.
- Gazzâlî. *Eyyuhe'l-Veled*, (Ey Oğul), İstanbul: Hisar Yayınları.
- <https://www.eskieserler.net/kitapdetayi.php?id=835>.
- <https://www.kitapyurdu.com/kitap/ey-ogul--iki-dil-bir-kitap--arapcaturkce/329705.html>
- <https://www.kitapyurdu.com/kitap/el-munkiz-mined-dalal-iki-dil-bir-kitap-arapcaturkce/378795.html>.
- Güzel, A. (1988). “Gazzâlî Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme”, Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî 1050-1111 (haz. Ahmet Hulûsi Köker), Kayseri, 249-272.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd (1992). *es-Sunen*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Köksal, M.A. (1984). *İslam Tarihi Hz. Hüseyin ve Kerbelâ Fâciası*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Köycü, E. “Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Mu'cizeleri”, Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi, 2014 (2), 65-88.
- Muslim b. el-Haccâc, (1992). *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Nakamura K. (1977). “A Bibliography on Imam al-Ghazali”, *Orient*, XIII, Tokyo 119-134.
- en-Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb (1992). *es-Sunen*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Öz, Ş. “Kirtâs Hadisesi ve İlgili Rivayetlerin Tenkîdi –İbn Sa'd Özelinde”, *Hikmet Yurdu*, (Ocak-Haziran 2009), 2 (3) 275-286.